

ВІРУВАННЯ ПРО ЗИМОВІ ОПАДИ В ЕТНОЛІНГВІСТИЧНОМУ АСПЕКТІ: СЕРЕДНЬОПОЛІСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ПАРАЛЕЛІ

Статтю присвячено дослідженню середньополіських вірувань про зимові опади в етнолінгвістичному аспекті в контексті польських вірувань про зимові опади. Джерельним підґрунтям слугували власні польові записи, зроблені в 43 середньополіських говірках Житомирицини. Узагальнено наявні етнографічні та діалектні матеріали щодо вірувань про зимові опади в українській культурній традиції; здійснено системний опис традиційних вірувань про зимові опади в середньополіських говірках крізь призму цілісного культурного тексту; виявлено систему опозицій; проведено паралелі з відповідними польськими віруваннями (на основі словника Є. Бартмінського «Словник народних стереотипів і символів»); встановлено структуру досліджуваного культурного явища в складі системи різнопланових одиниць. Так вербальними компонентами середньополіських вірувань про зимові опади є номінації, пов'язані з уявленнями про сніг, мороз, іней, бурульки, відлиги та інші зимові явища, представлені словами, словосполученнями, реченнями та мікротекстами. Одиницями агентивного плану змісту вірувань є люди-спостерігачі за зимовими опадами; люди, які виконували різні дії під час зимових опадів; персоніфікований образ Мороза, що малює візерунки на вікнах та якого запрошували кутю їсти; персоніфікований образ Зими тощо. Одиниці акціоного плану змісту – процесуальна поведінка першого снігу, морозу, бурульок, заметілі; людські дії, пов'язані з розчищенням снігу; ритуальні дії закликання Мороза кутю їсти; обкурювання дерев та полів димом. Одиниці реалемного плану змісту – вогнища та дим як ритуальні предмети захисту поля від морозу; солома як предмет захисту дерев від морозу; кутя – ритуальна каша, яку запрошували Мороза поїсти; ласиці – замерзлі візерунки на вікнах, що вказують на сильний мороз; бурульки, шапки снігу, кучугури снігу, гори снігу – символи зими, утворені зимовими опадами; лижі, санки, машина, трактор – транспортні засоби, які використовували взимку; заступи – знаряддя праці, якими розчищають дороги, стежки від снігу. Одиниці атрибутивного плану – характеристики снігу, зими, морозу, бурульок. Одиниці локативного плану – засніжені стежки та дороги; хати та огорожі, які засипало снігом; вікна, укриті візерунком від морозу; дерева, укриті шапками снігу; колодязі та річки, у яких замерзала вода. Одиниці темпорального плану: день випадіння першого снігу; свята, у які спостерігали за поведінкою та кількістю снігу; намерзанням снігу на деревах, бурульки.

Ключові слова: середньополіські вірування, польські вірування, етнолінгвістика, сніг, мороз, іній, ласиці, бурульки, відлига.

Antonina Pleczko. Wierzenia o opadach zimowych w aspekcie etnolingwistycznym: paralele środkowo-wojewódzkie i polskie

Artykuł jest poświęcony badaniu wierzeń środkowopolskich o opadach zimowych w aspekcie etnolingwistycznym w kontekście polskich wierzeń o opadach zimowych. Podstawą źródłową były własne nagrania terenowe w 43 średniopolskich gwarach Żytomierszczyzny wykonane przez autora. Dostępne materiały etnograficzne i dialektalne zostały podsumowane w odniesieniu do wierzeń o zimowych opadach w ukraińskiej tradycji kulturowej; systemowy opis tradycyjnych

wierzeń o zimowych opadach w gwarach średniopoleskich został przeprowadzony przez pryzmat integralnego tekstu kulturowego; ujawniono system opozycji; przeprowadzono paralele średniopoleskich wierzeń o zimowych opadach z odpowiednimi polskimi wierzeniami (na podstawie słownika Jerzego Bartmińskiego "Słownik stereotypów i symboli ludowych"); ustalono strukturę badanego zjawiska kulturowego w ramach systemu zróżnicowanych jednostek. Werbalnymi składnikami wierzeń średniopoleskich na temat opadów zimowych są nominacje związane z wyobrażeniami o śniegu, mrozie, szronu, soplach lodu, odwilży i innych zjawiskach zimowych, reprezentowane przez słowa, frazy, zdania i mikroteksty. Jednostkami agencyjnego planu treści wierzeń są ludzie-observatorzy zimowych opadów; ludzie, którzy wykonywali różne czynności podczas zimowych opadów; spersonifikowany obraz Mrozu, który rysuje wzory na oknach i który był zaproszony na kutię; spersonifikowany obraz Zimy i tym podobne. Jednostki planu utrzymania-
postępowanie proceduralne pierwszego śniegu, mrozu, sopli lodu, śnieżycy; działania ludzkie związane z odśnieżaniem; czynności rytualne przywoływania mrozu; fumigacją drzew i pól dymem. Jednostki realnego planu utrzymania-ogniska i dym jako rytualne przedmioty ochrony pola przed mrozem; słoma jako przedmiot ochrony drzew przed mrozem; kutia – rytualna kasza, którą mróz zaproszony zjeść; lasice – zamrożone wzory na oknach wskazujące na silny mróz; sople lodu, czapy śnieżne, zaspas śnieżne, góry śniegu – symbole zimy utworzone przez zimowe opady; narty, sanki, samochód, traktor – pojazdy używane zimą; wstawki – narzędzia, które oczyszczają drogi, ścieżki ze śniegu. Jednostki planu atrybutów – charakterystyka śniegu, zimy, mrozu, sopli lodowych. Jednostki planu lokatywnego – zaśnieżone szlaki i drogi; domy i płoty, zasypane śniegiem; okna, pokryte wzorem mrozu; drzewa, pokryte czapami śniegu; studnie i rzeki, w których zamarzała woda. Jednostki planu czasowego: dzień opadania pierwszego śniegu; święta, w których obserwowano zachowanie i ilość śniegu; zamarzanie śniegu na drzewach, sople lodu.

Słowa kluczowe: wierzenia środkowopoleskie, wierzenia polskie, etnolingwistyka, śnieg, mróz, szron, lasice, sople lodu, odwilż.

Antonina Plechko. Beliefs about Winter Precipitation in the Ethnolinguistic Aspect: Middle Polissia and Polish Parallels

The article is devoted to the study of central Polissia's beliefs about winter precipitation in the ethnolinguistic aspect in the context of Polish beliefs about winter precipitation. The source basis was author's own field notes made in 43 central Polissia's dialects of Zhytomyr region. The existing ethnographic and dialect materials on beliefs about winter precipitation in the Ukrainian cultural tradition are summarized; a systematic description of traditional beliefs about winter precipitation in the middle Polissia's dialects is carried out through the prism of an integral cultural text; the system of oppositions is identified; parallels of the middle Polissia's beliefs about winter precipitation with the corresponding Polish beliefs are drawn (based on the dictionary of E. Bartmiński "Dictionary of Folk Stereotypes and Symbols"); the structure of the studied cultural phenomenon as part of a system of diverse units is established. Thus, the verbal components of central Polissia's beliefs about winter precipitation are categories related to ideas about snow, frost, white frost, icicles, thaws and other winter phenomena, represented by words, phrases, sentences and microtexts. The units of the agent plan of the content of beliefs are people who observe winter precipitation; people who performed various actions during winter precipitation; a personalized image of Frost, which draws patterns on the windows and who was invited to eat kutya; a personalized image of Winter, and so on. The units of the action plan are the procedural behavior of the first snow, frost, icicles, snowstorms; human actions related to clearing snow; ritual actions of calling Frost to eat kutya; fumigating trees and fields with smoke. The units of real content plan are bonfires and smoke as ritual objects for protecting the field from Frost; straw as an object for protecting trees from Frost; kutya – ritual porridge, that Frost was invited to eat; weasel – frozen patterns on windows indicating severe frost; icicles, snow caps, snowdrifts, mountains of snow – symbols of winter formed by winter precipitation; skis, sledges, car, tractor – vehicles that used in winter; broomsticks – tools used to clear roads and paths from snow. Attribute

plan units include characteristics of snow, winter, frost, and icicles. Local plan units embrace snow-covered paths and roads; huts and fences that were covered with snow; windows covered with a frost pattern; trees covered with snow caps; wells and rivers where water froze. Units of the temporal plan contain the day of the first snowfall; holidays in which the behavior and amount of snow were observed; snow freezing on trees, icicles.

Key words: *Middle Polissia's beliefs, Polish beliefs, ethnolinguistic, snow, frost, frost, weasels, icicles, thaws.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими й практичними завданнями. У людській свідомості кожна пора року пов'язана з певними природними особливостями та можливістю відчувати природні ритми планети, насолоджуватися різними природними умовами. Пори року мають безпосередній вплив на здоров'я та самопочуття людей, на їхню діяльність, зокрема на ведення сільського господарства. Зима в нашій уяві асоціюється зі снігом, морозом, низькою температурою (нижче за 0°C), бурульками; це пора року, коли природа засинає, відпочиває до настання наступного сезону – весни. Зима в нашій уяві – це домашній затишок, зимові розваги, святкування Різдва, Нового року, Водохреща та інших зимових календарних свят.

В українських розвідках зима, традиції, пов'язані з нею, номінація народної зимової метеорології неодноразово ставали предметом дослідження істориків, етнографів, письменників, екологів та представників інших галузей людської діяльності. Образ зими та зимові свята описані в прозових творах М. Коцюбинського «Зимовий етюд», «Ялинка»; М. Стельмаха «Щедрий вечір»; О. Іваненко «Бурулька», О. Копиленка «Зимовий день»; казках І. Квітки «Святий Миколай», «Різдвяне диво для Василька»; І. Мацко «Різдво ялиночки»; поезіях: О. Радущинської «Як дивно пахне перший сніг», М. Вінграновського «Новорічна коліскова», М. Вороного «Сніжинки», В. Симоненка «Снігу, снігу сиплеться довкола», М. Рильського «Білі мухи» тощо. Незважаючи на стійкий інтерес до цієї теми впродовж останнього століття, сучасний світ урбанізації та глобалізації на планеті загострює необхідність фіксації автентичних вірувань наших предків про живу та неживу природу, традиційну культуру, доки вони не зникли назавжди.

Аналіз основних досліджень і публікацій із зазначеної проблеми. З к. ХІХ та впродовж ХХ ст. з'явилась низка праць етнографів та фольклористів про українську календарну обрядовість, зокрема й зимові традиції: Г. Булашев «Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях» [1], Х. Вовк «Студії з української етнографії та антропології» [4], Іларіон, митрополит (І. Огієнко) «Дохристиянські вірування українського народу» [8], І. Нечуй-Левицький «Світогляд українського народу» [16], В. Скуратівський «Місяцелик» [21], «Святвечір» [22], «Дідух» [23].

Упродовж двох століть (ХХ та ХХІ ст.) тривали наукові розвідки різних аспектів традиційної української обрядової культури. З-поміж науковців, які досліджували календарну обрядовість, народну метеорологію, зокрема й зимові традиції, варто згадати Н. Громову [6], Н. Ковальову та Ю. Новикову [11], Г. Лехмана [15], Т. Помінчук [19] та інших учених. Зимовій обрядовості присвячено дисертації О. Коломійчука [12], М. Романіва [20], П. Смоляка [24]. Метеолексику студіювали такі вітчизняні вчені: О. Васянович [2], Ю. Каліщук [9; 10], О. Могила [17] та закордонні лінгвісти: Й. Гжега (англійська метеолексика) [25], В. Купішевський (польські метеонімени) [26], А. Оберлін (німецькі метеоназви) [27]. Слід згадати й провідного польського етнолінгвіста Є. Бартмінського, який аналізує польські вірування про сніг у «Словнику народних стереотипів та символів» [28].

У ХХ столітті поряд з етнографічними та діалектними експедиціями зріс інтерес до етнолінгвістичних розвідок. В етнолінгвістиці обряд є однією з форм людської поведінки, у якій реалізується модель світу, а тому обряд можна розглядати як текст, але це не простий мовний матеріал, а єдність різнопланових знаків (вербальних та невербальних). На думку

В. Конобродської, різнопланові одиниці обрядового тексту репрезентують план змісту – тобто міфологічні уявлення, що формують текст як семіотичну систему. Основними характеристиками плану змісту в етнолінгвістичних дослідженнях є бінарні опозиції, ознаки, оцінки, теми та мотиви [13, с. 34–35].

Етнограф О. Воропай свого часу підкреслював: «Звичаї – це втілені в рухи і дію світовідчуття, світосприймання та взаємини між окремими людьми. А ці взаємини...безпосередньо впливають на духову культуру даного народу, на процес постання народної творчості... Звичаї народу – це ті прикмети, по яких розпізнається народ не тільки в сучасному, а і в його історичному минулому» [5, с. 5]. Мовознавець В. Жайворонок у словнику-довіднику «Знаки української етнокультури» тлумачить етносимволіку української лексики з погляду народного світосприйняття, зокрема пояснює семантику слів з народних уявлень про зиму: символіку понять *зима*, *ззимки*, *іній*, *сніг*, *мороз* тощо [7]. Відомий український діалектолог М. Никончук у 1979 році видав словник «Матеріали до лексичного атласу української мови (Правобережне Полісся)», що містить лексичний матеріал з правобережного Полісся України, Білорусі, зібраний автором упродовж 1974–1977 рр., серед різних розділів словника є «Метеорологічні явища» [18]. Ця лексикографічна праця представляє для нашої розвідки особливий інтерес, оскільки дає змогу порівняти зібраний нами діалектний матеріал з лексемами, які зібрав професор 50 років тому на Житомирському Поліссі.

Формулювання мети та завдань. Актуальність нашої розвідки зумовлена недостатньою вивченістю локальних середньополіських вірувань про зимові явища. **Мета** – проаналізувати традиційні вірування про зимові опади в духовній культурі мешканців Середнього Полісся в етнолінгвістичному аспекті. Поставлена мета передбачає виконання таких **завдань**: узагальнити наявні етнографічні та діалектні матеріали щодо вірувань про зимові опади в українській культурній традиції; здійснити системний опис обраних для статті традиційних вірувань у середньополіських говірках крізь призму цілісного культурного тексту; виявити систему опозицій; дослідити семантику лексем *сніг*, *зима*, *мороз*, *заметіль*, *завірюха*, *ласиці* (*лисиці*), *бурулька*, *відлига* на основі лексикографічних джерел; порівняти середньополіські вірування про зимові опади з відповідними польськими віруваннями (на основі словника Є. Бартмінського «Словник народних стереотипів і символів»); установити структуру досліджуваного культурного явища в складі системи різнопланових одиниць – вербальних, атрибутивних, реалемних, акціональних, локативних, темпоральних тощо.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Наші предки сприймали зиму, як найхолоднішу пору року між осінню та весною, як завмирання животворного сонця й природи в цей період [7, с. 245]. Найчастіше взимку атмосферні опади випадають з хмар на земну поверхню в твердому стані. Дослідниця Ю. Каліщук зауважує: «До твердого стану води в природі належить лід, який за однакової кристалічної структури має багато різноманітних форм: бурульки, що висять на дахах споруд, кірка льоду на водоймах, сніжна крупа тощо. Відповідно в діалектах існує чимало найменувань цих явищ, а отже, їх варто систематизувати й описати» [10, с. 117]. Розглянемо інтерпретацію середньополіських вірувань про зиму та зимові атмосферні опади. Джерельним підґрунтям нашого дослідження слугували власні польові записи, зроблені в 43 середньополіських говірках Житомирщини. Респонденти, відповідаючи на питання *Як називаються зимові атмосферні опади?*, указують лексему *сн'ег* – 72% (усі н. п., окрім перерахованих далі), рідше *сн'іг* – 28% (Жрб, Стр, Мдв, Мкл, Хрс, Вшв, Обл, Млн, Мйс, Рдн, РдУ, Ржн). Лексикографічні джерела пояснюють семантику лексеми *сніг* (похідні демінутиви *сніжок*, *сніжечок*): «атмосферні опади у вигляді білих зіркоподібних, кристалів чи пластівців, що становлять собою скупчення таких кристалів; найголовніша його прикмета – колір (білий); як ознака настання зими сніг, особливо велика його кількість, провіщає багатий урожай» [7, с. 556]. У польських віруваннях лексема *сніг* зберігає початкове значення

‘опади у вигляді кристалів льоду різної форми’, також набуває значення ‘піна’, підкреслюючи ознаки білизни та пухнастості: W polszczyźnie wyraz śnieg zachowuje znaczenie pierwotne ‘opad atmosferyczny w postaci różnego kształtu kryształków lodu’, przyjmuje też znaczenie ‘piana’...poprzez wyeksponowanie cech białości puszystości [28, с. 229].

Поняття ‘перші опади снігу восени’ представлено в середньополіських говірках ад’єктивним словосполученням *пéрший сн’ег (сн’іг)*. Порівнюючи зі словником М. Никончука, який фіксував лексеми на позначення першого снігу: *зázимок, зázимок, перший сн’іг, перший сн’ег, порóша, понóва сн’егу, прітерúшок* тощо [18, с. 112–113], спостерігаємо зменшення назв на позначення цього поняття в сучасних віруваннях. У східностепових говірках місцеві також називають словосполучення *пéрший сн’іг* та його фонетико-морфологічні варіанти *пéрвий сн’іг, п’éрвий сн’ег* [10, с. 118]. У словнику Є. Бартмінського перший сніг, що випадає восени й одразу після випадіння тане, поляки називають молодим, пташиним: *Pierwszy śnieg... nazywano go młodym śniegiem, śniegiem ptasim, przypirskim* [28, с. 230].

Коли випадав перший сніг, поліщуки намагалися запам’ятати цей день тижня: *пр’ім’ечáйт пéрший сн’ег, той ден’ дáже записувал’і* (Ігн), мотивуючи тим, що в такий саме день навесні слід садити городину (картоплю, огірки, бобові, гарбузи): *Йак ў той ден’ впадé пéрший сн’ег, тогó дн’а трéба картóпл’у засадít’* (Вст); *У в’ітóрок зимóйу, колі йде пéрший сн’іг йадрéний* (морозний сильно), *в тей ден’ в’еснóйу ог’іркí трéба с’йáт* (Жрб); *У йак’йі ден’ сн’ег упадé, то ў тей ден’ гарбúзи трéба садítи, то гарбузóў бúде багáто* (Срк); *Йак пéрший сн’іг упадú, то бобóв’і садít’, гарбúзи* (Стр); *В тей ден’, колі випадáў пéрший сн’іг* (понед’ілок), *в’еснóйу трéба шос’ садít’* (Чпв); *Це засáжуват’ горóд, бúл’бу у так’йі ден’* (Рдв); *П’éрший сн’ег – ден’ пр’ім’ечáл’і, бо трéба тоді садít’ ў той ден’* (Уст); *Пéрший сн’ег прим’ечáли, шоб ў тей ден’ садít картóшку* (Лзн); *Той ден’, колі випадáў пéрший сн’іг, то дóбре садít’ веснóйу в цей ден’* (РБ); *Кáжут, йак знат у йак’йі ден’ пéрший сн’ег, то в так’йі ден’ картóпл’і в л’ох засипáт* (Слц); *Коліс’ записували той ден’, колі віпаў сніг, шоб пóт’ім ў цей ден’ садít’ горóд* (Вшв); *Пéрший сн’іг прим’ічáли: колі пáдає – в тей ден’ садí* (Мйс); *Ў той ден’ гарбúзи і ог’ірк’і моя́ бáбушка садíла, в той ден’, колі випадáў пéрший сн’іг, вона йогó записувала* (Ржн); або сіяти: *У тої ден’, шо сн’ег віпаў (сéреду), зас’евáл’і в’еснóйу шо н’ібúд’* (Тх). Спорадично (9 н. п.) респонденти не можуть дати відповіді на це питання, що вказує на поступовий занепад традиції (Птп, Прж, ЧВ, Клш, Срд, Хрс, Мжр, Млн, Крч), але при цьому підкреслювали той факт, що *йе л’úди, шо сл’ідкувáли і колі віпаде сн’ег, і йакá зимá бúде* (Дбв). Поодинокі інформанти уточнювали сприйняття першого снігу за тривалістю лежання / швидкістю танення: *Йак впад’é да бúд’е л’ежáт’ сн’ег, то йогó вже зам’ечáйт, кол’і це. А йак впад’é да ростáє, то н’е пр’ім’ечáйт, бо це шче не пéрший сн’ег* (Чрв). Аналізуючи польську традицію, спостерігаємо схожі вірування про запам’ятовування дня тижня, коли випаде перший сніг: *nie należą sadzić boby w tym dniu tygodnia, w którym spadł pierwszy śnieg. Natomiast tatarkę powinno siać się w tym samym dniu, w którym spadł pierwszy śnieg* [28, с. 242].

Зазвичай на Поліссі випадіння першого снігу прив’язували до конкретних свят листопада народного календаря, наприклад, до свята Михайла (офіційно архистратига Михайла) і з випадінням снігу пов’язували початок зими: *П’éрший сн’ег пáдає до Михáйла шче* (Гш); *В листóпад’і, йак Михáйло, то хóдно, сл’áкот’ з’і с’н’ігом, на йóму все кончáйєца і йде зимá* (Хрс); до Покрови (офіційна назва свята – Покрова Пресвятої Богородиці): *Покрóва покрийє чи листом чи с’н’ігом* (Мкл); *трéба, шоб пóсл’е Покрóви, на Покрóву при’крíў с’н’ігом зéмл’у* (Обл); до Казанської (офіційна назва у православних віруючих – день пам’яті Казанської ікони Богородиці): *Зимá почінáлас’ н’ісл’а Казáнс’койі, це престóл’ний прáзник ў Журб’і і Неўгодáх теж престóл’ний, н’ісл’а четвэртого листóпада* (Жрб). Українські прислів’я, наведені в праці В. Скуратівського, слугують підтвердженням середньополіських вірувань про початок зими, зумовлений випадінням першого снігу на певні свята: *Покрова*

всю землю накриває листям або снігом. Покрова накриває траву листям, землю снігом, воду льодом, а дівчат – шлюбним вінцем. Яка погода на Покрову, такою буде і зима [21, с. 131]. Казанська Божя Мати – остаточна межа переходу від осені до зими – міцно сковується земля, а відтак «морозцям дорогу вказує» [21, с. 139]. На Михайла зима на білому коні приїжджає. [21, с. 141]. У праці «Słownik stereotypów i symboli ludowych» (скорочено SSSL) етнолінгвіст Є. Бартмінський описує подібну традицію примічання першого снігу в конкретні релігійні свята: *moment padania pierwszego śniegu kojarzono z dniami: św. Michala (29.IX), św. Jadwigi (15.X), św. Urszuli (21.X), św. Szymona i Judy (28.X); Wszystkich Świętych (01.XI)*. [28, с. 236–237]. Польські вірування про сніг у конкретні святкові дні також представлені прислів'ями: *Stopniowe przybywanie śniegu ilustrują przysłowia: Na Stanisława Kostkę (13.XI) ujrzysz śniegu drobnostkę, a na Ofiarowanie (21.XI) przydadzą się sanie. Na świętą Elżbietę (19.XI) była śnieg nad piętę. Od świętej Katarzyny (25.XI) – śnieżne pierzyny. Na Mikołaja (6.XII) porzuć wóz, a zaprząż sanie* [28, с. 237].

Респонденти Житомирщини з особливим зацікавленням спостерігали за «поведінкою» першого снігу й склали низку прикмет, пов'язаних з цим явищем, – перший сніг повинен розтанути: *Прол'ітаў п'єршыі сн'іг, бул'а прикм'єта, шо в'ін н'іколі доўго ле"ж'ат' не б'уде, той п'єршыі сн'іг, в'ін обов'язк'ово розт'ане* (Жрб); *Л'убііў п'єршыі сн'єг розт'ай'є* (Срк); *П'єршыі сн'єг розм'єрз'аўс'а* (Чбн, Чпв); *П'єршыі розт'ай'є, а п'от'ім зноў п'ада'є* (Прг, Чв); *Він не б'уде ле"ж'ат', йак п'єршыі сн'іг залет'іт' у сар'аї, то знай, шо в'ін не б'уде ле"ж'ат'* (Обл); *Бува'ло р'ано впаде', то розт'ане, а йак з серед'іни лист'оп'ада, то м'ожє і ле"ж'ат'* (Срн); *П'єршыі сн'іг упаде', то розт'аў, а тод'і ўжє наст'упний не т'ай'є* (Крч); поодинокі трапляються винятки з цієї прикмети: перший сніг може довго лежати: *Одн'ого г'оду так'є б'і л'од, йак уп'аў, то буў мо м'єс'ац* (Чбн); *П'єршыі сн'іг йак уп'аў, в'ін п'овінен розт'ат'* (Чпв); *Бува'ло, шо не розтаваў, ле"ж'аў* (Срн); *П'єршыі сн'іг м'іг і ле"ж'ат', п'очина'лас' зима, йакішо замор'озит' і сн'іг ўпаде', то в'ін не розтаваў* (Ржн). Подібні до середньополіських уявлень про розтавання першого снігу фіксуємо польські вірування: *Pierwszy śnieg, który pada jeszcze na jesieni i zaraz po spadnięciu topnieje, jest łagodny i schodzi zwykle bez śladu* [28, с. 230].

У віруванні про особливості випадіння першого снігу поліщуки уточнювали: *А п'от'ім, йак розт'аў, да зноў йшоў сн'іг, то це п'очина'єца зима* (Жрб); *нам'єт'ало сн'єгу, то в'ін доўго не л'єж'іт', розт'ане, а той, шо пов'ільно, т'іхо п'ада'є – то ле"ж'іт'* (Блк). Спостерігаючи за першим снігом, передбачали, якою буде зима: *Йак т'іхий впаде' п'єршыі сн'єг, то б'уде т'єпла з'іма, а йак з б'урейу та в'іхром впаде', то б'уде л'ўта з'іма* (Гш); *йак сн'єг п'єршыі – пр'ім'єч'али, йак'а зима б'уде* (Лтк). На випадіння першого снігу могла реагувати худоба: *про кор'оў – пас'єм кор'оў, а воні наз'ад, ми йіх до вод'і, а воні наз'ад і сн'єг вііпаў – от йак худ'оба знай'є, відчува'є* (Крс). У польських віруваннях про сніг науковці залежно від тривалості й часу його випадіння виокремлюють три різновиди снігу з певною номінацією: *pierwszy – młody, drugi – dziadowski (komorniczy), jest trochę większy i nie topnieje szybko, trzeci – to śnieg chłopski (gospodarski, budowniczy – to już taki silny już prawie do wiosny* [28, с. 230].

Поведінку першого снігу на Житомирському Поліссі пов'язували зі спостереженнями за конкретною фазою нічного небесного світила: *Йак п'єршыі сн'іг на молодик'у випад'аў, в'ін розт'ай'є, йак на стар'ому – то д'єржица бу'ло* (РБ). У цій прикметі бінарні опозиції: *молодий (місяць) : розтає першыі сніг, старий (місяць) : не розтає, лежить сніг*. Перший сніг наділяли й магичною силою: *п'єршыі сн'єг йак вііпаде, то віійти на дв'ор, хут'єн'ко потр'і р'ук'і та не б'удут' м'єрзнут'* (Пщ). Мовознавець В. Жайворонок наводить народні прикмети (прогнози) щодо першого снігу: *першыі сніг за сорок днів до зими випадає; першыі великий сніг випадає вночі; першыі лапатий сніг – на негоду* [7, с. 556].

Розповідаючи про зиму десятки років тому, інформанти акцентують: *теп'єр не так'а зима, не так'іє мор'ози, йак кол'іс' бу'лі* (Гшв); *теп'єр з'іми з'овс'ім н'ачийє* (РдБ); *сіл'н'і бу'лі з'іми, з'іми в'ідр'ізн'алис'а, бу'ло сн'ігу, шо л'ўди продира'ли цей сн'іг, рі'ли н'ори, тун'єл'і* (Клш) та

детально описують особливості тих зим: *булі сн'єжнийе з'іми* (Вст); *зіми були сн'іжн'і, сн'іг ви́ше забóр'ів. Булі так'і, такé м'іцнé, шо ми повéрху ходіли. Ў бéрезн'і почина́йе розтава́т' (Жрб); Пóсл'е войни сто́ко сн'éгу бувáло, шо кóн'і то́пл'аца, по пол'áх з се"ла вийі́жали (Ігн); Ў со́рок четвэ́ртом году́ так напáдало сн'éгу, шо ходіли повéрх хато́ў (Пщн); Ў п'яадес'áтих рока́х ме"ло, ме"ло, шо і гру́би не мо́на запаліт', наме"ло, шо і хáти не відно, криш. Прокóпували тунéл', шо́б воді в крині́ц'і набра́т' (Стр); Нам'етáло ўгору аж до штах'ет, мойá кра́йн'а хáта, йа не мо́гла віл'езт'і з хáти, оцé вико́пувал'і транше́йі за н'іч, зно́ву зам'елó, сн'éгу багáто, йак позаб'іва́йеца ў ко́жну шкару́п'інку (Блк); Багáто сн'éгу бу́ло коліс' (Прг); Сн'ег лежа́ў по м'етр, прогр'еба́л'і. Йак сн'éгу багáто, то морóз некр'епк'ій. З'іма кол'ішн'а – йак напáда́йе сн'éгу, то до́ўго бу́ла (Бвс); Страшнé, йак у во́йну бу́ло сн'ігу – по л'удіні [мається на увазі сніг висотою досягав людського зросту]. Хто булі на войн'е, а старійе і малійе лопáтами прочи́щáли сн'іг ў кв'ітн'і. Страшнé бу́ло, а морóзи йак'ійе булі шче і до́ўго (Мдв); Страшн'і зіми, сн'éгу по́ўно, óкна позагóнит', страшнé (Рсн); трі́цат' дэв'ать, со́рок, б'іл'ше сорока́ гра́дус'іў морóзи і сн'ігу два з полови́но́йу чолов'ек'і, одн'і стр'іхи булі. Коліс' булі так'ійе замéти, шо ви́ше телехвóн:их сто́ўпо́ў, вручнó берéм за́ступи і рійем. А д'ети ходіли повéрху сн'éгу, як по гóрах. Коліс' на Стр'ечен':е д'ед з ба́бойу п'ішли в цéркву Йем'іл'чино, то так замелó, шо йéл'е приши́лі (Срд); Так'е замéтáло, шо думáли: «І ші́хвер полóмит». Ох сн'éгу бу́ло прóсто хаті́ сн'éгу, робіли схóди, шо́б віл'езти на́вэрх на сн'ег да йти по вéрху сн'éга (РдБ); Зіми булі, шо аж дéрево тр'ішчáло (Хрс); Зіми булі серди́т'і, багатосн'іжн'і і морóзн'і (Дбв); Топ'іли сн'ег, бо до крині́ц'і не мо́на було, рі́ли тунéл'і, се"лом н'іхто́ не ходіў (Обл); Зіми булі харóш'і, дарма́, шо за́ре все йе, пришла́ зима́, началіс' морóзи, сн'éгу впáло, так йак полóжено, зима́ пришла́ на Водóхришче, треши́чі, не треши́чі, а мину́ли Водóхришча – в́же морóз па́да́йе (Птв); кл'імат зм'інівс', коліс' б'іл'ше сн'ігу і морóз б'іл'ше був. Йа зна́йу зіму в трі́цат' дев'áтом году́ до дво́х-тро́х мэ́тр'ів сн'ігу (Млн); булі вели́к'ійе зіми, сн'ігу багáто, вели́к'і морóзи булі (Мйс, Рдн); булі зіми сн'іжн'і, по р'івн'у плóта сн'ігу, казáли бу́де багáто воді́. Не бу́ло воді́, бо замерзáла, а йак напáда́йе в Роздв'áни с'ватá, то не бу́ло в'ідно да́же в'улиц'і. Лі́жам'і йіхали, йак трéба куді́, по трі́цат' і со́рок гра́дус'іў морóз (РдУ), Дўже сн'іжно, проривáли до́ро́гу маши́нами тунéл'і, сто́йáли пувторá мэ́тра ст'іни сн'ігу, т'ік'і нéбо звéрху (Срн); Коліс' сн'іг па́даў п'івторá м'етра, по забóр, вел'ік'ій сн'ег. Коліс' зіми булі вели́к'ійе, гáрн'і так'і зіми (Крч); Дўже багáто сн'іг'іў, до п'івторá мэ́тра, бу́ло тра́ктор не м'іг розгребті́, зам'ітáло стар'і хаті́ до стр'іх'і (Ржн). Поліщуки констатують, що зима була тривалою: *Н'іко́ли не бу́ло, шо́б зимо́йу розтава́ло* (відлиги), *пéрший сн'іг мо́г лежа́ти до весні́* (Бвс); *А морóз од óсен'і до в'есні́, замéрзне Случ* [річка] (Крч); *У мойéму дитінств'і, колі́ саді́ли картóпл'і, а за пóлем шче був л'ід і ми бос'акóм сковзáли по л'óду* (Ржн).*

Із поданих вище оповідей про сніг та зиму виокремлюємо ознаки **зими**, виражені прикметниками з позитивною семантикою: *сніжна, багатосніжна, велика, гарна, морозна, хороша, сильна; крепка, колишня* [у значенні минулих років], з негативною семантикою: *сердита, страшна*. Поліщуки, описуючи зиму, персоніфікують її: *пришла зима*. У словнику Є. Бартмінського польські вірування характеризують зиму як *wczesna, śnieżna, słaba, lekka, łagodna* [28, с. 240]. У словнику-довіднику «Знаки української етнокультури» зиму тлумачать як 'найхолоднішу пору року між осінню та весною' [7, с. 245], а початок зими, що супроводжується заморозками та першим холодом, називають *ззимки* [7, с. 233]. Дещо уточнює семантику лексеми *зима* О. Васянович – 'пора року між осінню і зимою, за станом погоди якої прогнозували літню погоду; зима гнила, навальна, пекуча, товста' [2, с. 931]. Тлумачний словник української мови (скорочено ВТСУМ) пояснює *зиму* – 'найхолодніша пора року між осінню і зимою' [3, с. 459].

Лексеми та словосполучення на опис **снігу** зі значенням його кількості представлено різними мовними конструкціями: *багато, повно, дуже багато, вище заборів, по забор, аж до*

штахет, по метру, по людині, по рівні плота, рівно з хатами, до стріхи, поверх хат, два з половиною чоловіки, півтора метра; характеристика снігу: великий сніг, перший, наступний сніг, добрий сніг; дискурсивні конструкції: снігу впало, як положено; стоко снігу бувало, що коні топляца. У польському словнику SSSL спостерігаємо широкий спектр різновидів снігу за тривалістю лежання, часом падіння, вологістю та зовнішнім виглядом, за кольором, представлених прикметниками: *rodzaje śniegu są wyodrebniane ze względu na trwałość, czas padania, wilgotność i wygląd: młody, ptasi, dziadowski lub kómorniczy, chłopski, gospodarski* [28, с. 230]; *wielki, duży, lekki, drobny, suchy, mokry* [28, с. 231]; *zimny, twardy* [28, с. 235]; *barwa śniegu: biały, siwy, szary, srebrny* [28, с. 233–234]. Дії, пов'язані зі снігом, у середньополіських говірках виражені дієсловами: *мело, намело, наметало, замело, замітало, позаметає, впало (снігу), падав, позабивається, нападає, насипало, лежав, зійде*; людська діяльність, пов'язана зі снігом: *прогрібали, прочищали, берем заступи і риєм, прокопували (рилі) тунель, викопували траншеї; топили сніг на воду; ходили поверху (снігу), лижамі їхали, проривали дорогу машинами тунелі*. Дії, пов'язані зі снігом у польських віруваннях представлено дієсловами: *śnieg pada, idzie, kida się, śnieży, zasypuje, przykrywa, okrywa ziemię, taje. Drobny, suchy śnieg prószy, polatuje, sypie, sieje* [28, с. 235–236].

Наметену вітром кучугуру снігу, велику кількість снігу в середньополіських говірках називають *товсті залежі; замети, що вище телефонних стовпов; хати снігу; стіни снігу*; фіксуємо порівняння снігу з горою: *дети ходили по верху снігу, як по горах*; небом: *їак замете, то ровно с хлівом, їак по небу йдеш*. У словнику Є. Бартмінського фіксуємо подібні польські найменування великої кількості снігу: *dużo śniegu, fury śniegu, zwały, masa, śniegu było pod kostki, po kolana, wysy kolan, po pas, na równi z płotem, nad płoty* [28, с. 236–237].

Дослідник Г. Булашев описує давні вірування українців про походження снігу: *це пара, що виходить з димом і замерзає у повітрі; це дощ, який замерзає на морозі, на небі зберігаються величезні запаси снігу, який ангели, прочищаючи собі шлях, скидають лопатами на землю* [1, с. 258]. У сучасних віруваннях поліщуків таких знань не зафіксовано, окрім поодиноких згадок про Мороза, коли починалися сильні морози, респонденти поодинокі згадували приповідку: *Це Дед Мороз на сівом коніку еде* (Пщн). Польські вірування про походження снігу пов'язані насамперед з Природою, Небом, Богом, святими, ворожками: *W słowiańskich wierzeniach pojawienie się śniegu wiązano z działaniem św. Piotra i jego potocników...* [28, с. 229]. *Śnieg powstaje w chmurach z wody, którą pije tęcza. Na Podlasiu zapisano wierzenie, że Bog używając tęczy, napełnia chmury wodą z morza i potem spuszcza ją na ziemię w postaci śniegu, deszczu, gradu... Śnieg pada, bo aniołowie łopatami odgarniają zen w niebie drogi, lub święci zamiatają niebo, to śmieci spadające na ziemię podczas sprzątania nieba... Planetnicy zamiatają niebo i zrzucają śnieg na ziemię* [28, с. 233].

Описуючи **мороз**, респонденти використовують прикметники: *некрепкий, великий мороз, гарний мороз* або конкретизують кількісними конструкціями: *трицять девять, сорок, більше сорока градусів морози*; дії, пов'язані з морозом: *падає, трецить*. Оповідаючи про мороз, його пов'язують з водою: *замерзала вода; криниці дерев'янийе замерзали; криниця була одна на село і замерзала, не було води, один льод*. У розповідях про великі морози інформанти відзначають залежність людей та тварин від морозу: *морози великі, що куре в хату брали; морози були до трицяти градусів – одміняли школу*. ВТСУМ подає значення лексеми *мороз* як 'холод, коли температура повітря спадає нижче нуля. У множ. холодна зимова погода; холоди' [3, с. 690].

Середньополіські прикмети, пов'язані зі снігом, виражені опозиціями: *багато снігу : менший мороз, багато снігу : багато води навесні : врожай: Їак сн'єгу багáто, то морóз некр'єпк'їй* (Мдв); *булі велік'ї зїми і сн'їгу булó багáто – це на врожáй і водї багáто бóде* (Рдн); *а тепér і водї не"мá в р'єчце, бо сн'єгу не"мá* (Уст); *їак багáто сн'єгу, то на врожáй, бо зе"мл'á бóде вóгка і все в зéмл'у ув'їйдé* (Хрс); *сн'їгу булó багáто – це на врожáй і водї багáто бóде* (Рдн); *їак багáто сн'їгу – то дóбре, земл'á нап'їтáйеца водóй од сн'їгу* (РдУ);

так'її гáрний морóз, а йак Случ (назва річки) розл'єца да йде крїга, то п'ївторá м'єтра л'од, ходїли по н'óму. Йакшó л'їд зостайєца по бєрез'ї, то вл'їтку шче прїйїде водá, вел'їка водá за цєйу крїгойу і ц'а прїказка справл'áлас' (Крч). Розглянемо ще одну прикмету: багато снігу : врожай (багатий врожай) (Вст, Гшв, Ігн, Крс, Пш, Птп, Срк, Тх, Чрв, Стр, Прж, Рдв, Уст, Бвс, ЧВ, Клш, Мдв, Мкл, Рсн, РБ, Слц, Хрс, Мжр, Обл, Млн, Мїс, Рдн, РУ, Срн, Ржн): Йак на хвóйах сн'єг – то на врожайї, йак ін'її на хвóйе (Вст); Йак сн'єгу багáто – урожайї б́уд'е (Тх, Чрв); багáто сн'єгу – на врожайї: йáгоди, грибїї, мáло сн'єгу – це пагáно (Крс); На врожайї гриб'їв (Пш) Д́уже врожайїний год, йак сн'єжна зимá (Птп); ўз'їмку н'емá сн'єгу – то погáно. Вим'єрзáйе на пól'ї (Чбн); йак бóл'ше сн'єгу – то врожайї л́уч'е, а йак сн'єгу немá – то вим'єрзáйе (Уст); багáто сн'єгу – на багатий урожайї (Клш). Сніг на конкретне свято теж був прикметою на врожайї ягїд або грибїв: Йе Ган:ї (свято): йак сн'їг идé, то врожайї на йáгоди і грибїї (Тх); на Роздвó, на Багáту кут'ў, йак кругóм дєрева сн'їгу багáто – то на грибїї (Крч). На підтвердження середньополіських вірувань В. Скуратівський наводить прислів'я: Багато снігу намете – багато хліба прибуде. Снігу по колїна – буде врожайї. Зима морозяна з великим снігом передвіщає гарний врожайї хліба. На Рїздво йде сніг – заврожаєтьсá озимина [21, с. 160]. Польські вірування також фіксують зв'язок снігу з майбутніми врожайями: *Wczesną i śnieżną zimę zapowiada obfitość żołądzi. Wielkie śnieg z początkiem zimy zapowiada obfitość grzybów. Drzewa owocowe obficie kwitnąć będą, jeżeli zima była śnieżna* [28, с. 240–241].

Мороз та наявність (відсутність) снігу мали вплив на посїви зернових: Од морóзу і мáло сн'єгу мóже повим'єрзát' оз'їм'їна (Чрв); Йак багáто сн'єгу, то на врожайї зерновїх, озїмїїе не вимєрзáйут' под сн'єгом, а йак сн'їг з'їйдé, то на тóму, шо з'їйшло пл'єс'єн' – їйїї грал'ám'ї здирáли, бо не пускáйе в рост зернов'ї (Блк); Йак дóбрїй сн'їг идé, то на врожайї, а йак в'єтер, сухов'її – то помєрзне оз'їмїїе (Кшн); Це дóбре, колї сн'єг, бо под сн'їгом не морóзит', а без сн'єгу вимєрзáйе земл'á і пос'єви (Птв); Сн'їгу багáто позамїєтáйе, шо з хáти не вїйдеши, то це на врожайї, пос'їви п'їд сн'їгом в тепл'ї (Рсн); Трєба, шоб п'їд сн'їгом дїхала земл'á (Крч). Спостєрїгаємо опозиції мороз : відсутність снігу : неврожайї; багато снігу : врожайї. Полїщуки поодинокó пам'ятають традицію рятувальних дїй щодо зернових культур, шоб не повимєрзли під час сильних морозів: Шоб пос'єви не помєрзли, пáл'ат' навкóло ц'óго пól'а кострїї, шоб дим застїл'áў пól'е, а йак дим, то пос'єви вже не помєрзнут', і морóз на ц'óму пól'ї в'їдступáйе, так і дєрева обќурували дїмом, то не помєрзнут', обќладували садóк солóмоїу і шоб дим п'їшоў (Блк). У цїй традиції дим виступає оберегом посївів від морозу.

Полїські діалектоносїї для найменування 'сильного снігопаду з вітром, метелиці, хуртовини' послуговуютьсá лексемами: замет'єл' (Ігн, Тх, Чб, Кшн, Рдв, Уст, РдБ, Слц, Хрс, Ржн); замет'їл' (Вст, Стр, Лтк, Рсн, Обл, Мїс); м'єт'єл'їца (Прг, Уст); ме^нтєлиц'а (Жрб, Рдв, Клш, РдБ, Млн, Срн); зав'їр'ўха (Срк, Прг, Уст, Мкл, Крч); вїўга (Жрб, Клш, Рсн,); м'єт'єл' (Бвс); хурдєлиц'а (Вст); урагáн (Мкл). Про таке зимове явище вони оповїдають: Метé, шо не вїдно св'їта (Стр); Так'ї замет'єл'ї, нам'єтáло, шо сн'єгу врóвен' крїш'ї хáти, шо ми, д'єти, вїлáзили на той сн'єг звєрху і гукáли в кóм'їн хáти, стóко сн'єгу (Слц); Замет'єл'áбо ме^нтєлиц'а, шо не мóна не проїтїї, не проїєхат, наме^нте кучугури сн'єгу (РдБ); Такá надвóр'ї зав'їр'ўха, шо нóса не вїсунеши з хáти (Крч). Інформанти пояснювали назву ме^нтєлиц'а, бо ме^нтє (Срн). У словнику М. Никончука фіксуємо лексеми завер'ўха, зав'їр'ўха, метєлиц'а, метєл', замет'їл', замет'óл, пургá, вїўга, хуртовїна, хурдєлиц'а, б́ур'а, б́ура [18, с. 110–111]. Дослїдниця І. Калїщук для називання сильного вітру зі снігом фіксує в схїдностєпових говїрках лексеми зав'їр'ўха, метєлиц'а, м'їт'єл'їца, м'їт'єл', мит'їл', хурдєлиц'а, замет'їл', зам'óт, сн'їго^ав'її, в'їхо^ала [10, с. 119]. У польській мові використовують найменування *zawierucha, burza śnieżna* [26, с. 86, 88]. Мовознавець В. Жайворонок пояснює метелицю як '1. Сильний вітер зі снігом; заметїль, хуртовина; метелицю як сніговий вітер пов'язують з нечистою силою. 2. Старовинний народний танець,

виконуваний у швидкому темпі, з частими змінами фігур та обертаннями, а також музика до нього; танцювали його колом, усередині якого була одна пара' [7, с. 361]. ВТСУМ подає семантику лексем: *Заметіль* – 'сильний вітер зі снігом, хуртовина' [3, с. 405]; *Завірюха* – '1. Сильний вітер зі снігом; метелиця, хуртовина; 2. Політична, соціальна і т. інш. подія, що викликає глибокі зміни, потрясіння в суспільстві; 3. Чвара, колотнеча, сварка' [3, с. 380]. *Метелиця* – '1. Сильний вітер зі снігом, заметіль, хуртовина. 2. Народний танець (український, російський, білоруський), виконуваний у швидкому темпі, з частими змінами фігур та обертаннями. 3. діал. Вертіж' [3, с. 663]. *Хуртовина* – '1. Сильний вітер зі снігом, заметіль. 2. Буря, ураган. 3. Нещастя, знегода, тяжка година' [3, с. 1576].

І. Огієнко, описуючи традиційний світогляд українців як природопоклонників, фіксує давні українські вірування про те, що Мороз – це старезний дід, що все морозить своїм подихом та лютує на тих людей, хто у Святвечір не кличе його кутю їсти, тому таким господарям виморожує збіжжя на полі. Щоб такої прикрості не було селянину, українці здавна кличуть у Різдвяний вечір Мороза куті їсти [8, с. 33]. Традиція запрошення Мороза, щоб умилостивити його щодо майбутнього урожаю, щоб запобігти вимерзанню посівів та садків досить поширена ще в пам'яті сучасних поліщуків ХХІ століття: *На Р'іздрво об'азат'ел'но закликáли мороз: «Мороз, ході з нáми кут'у йéсти». Йогó трéба умилосéрдит', попросіт' (Жрб); Мороз запрóшуїут' на Р'іздр'áну в'ечér'у: «Мороз, Мороз, ход'і кут'е йéст'і, н'е пр'іхóд' у П'етрóўку, побійéмо голóўку, йак пр'ійд'éш у П'етрóўку» і стўкаїут' у рáму. Або такá: «Мороз, Мороз, ход'і кут'е йéст'і, гуркóў н'е мороз', в'етру н'е пускáй, д'ітéй н'е л'акáй» (Крс); Мороз, ході кут'у йéсти. Не прихóд' з лóжкоїу, бо лóба розбійéм... і шос' там дáл'і (Птп); Кл'ікал'і: «Мороз, ход'і кут'е йéст'і. Ход'і зáре, а тод'і н'е йд'і. Н'е мороз' пиен'іци, н'ійáкоїй пашн'іци» (Чбн); До кут'і моліліс'а Бóгу і прикáзували: «Мороз, Мороз, ході кут'е йéсти». Булá припов'ідка (Стр); Ході, ході до нас, Мороз, кут'у йéсти (Чпв); Мороз, Мороз, ход'і кут'е йéст'і..., йак д'ет'і мал'і йе, то д'етéй отправл'áли прос'іт', хаз'áін або хаз'áйка на стол постаўлáт кут'у (Уст); На б'эдну кут'у казál'і: «Мороз, Мороз, ході кут'е йéсти». Ми с'ідáйемо за стол, а бат'ко у в'ікно: «Мороз, Мороз, іді кут'у йéсти». А ми вже дўмаїем, шо напράвду прийдé (Бвс); Булá традиц'ія прикликáти мороз на кут'у: «Мороз, ході кут'у йéсти» (Клш); На Старій нóвий год стáвили кут'у, вихóдили на дв'ір: «Мороз, Мороз, ході кут'у йéсти», шо б йагн'áти не морозіў, не тел'áти, н'ічóго, а кут'у на Роздрво несут' рукав'іцáми і на с'іно стáўл'ат', а д'іти п'ід столóм і бéкаїут', і мéкаїут', шо б усé велóс'а (Мкл); Прикликáли мороз на кут'у: «Мороз, Мороз, ході кут'е йéсти, йак не прійдеш зáраз, то не йди нóт'ім (Рсн); «Мороз, Мороз, ході кут'у йéсти», – на пóкут' с'éна і клікали (Срд); Мороз, Мороз, ході кут'е йéсти, шо б не поморозіў нам горóдину (Мжр); Брáту загáдували вд'агáт' рукав'іц'і і брат не"сé кут'у, і прикáзуват': «Несу кут'у на пóкут'у, квок, квок». Клічемо: «Мороз, Мороз, йа прóшу тебе, ході кут'і йéсти» (Вшв). Спорадично носії середньополіських говірок уже не пам'ятають такої традиції – запрошувати мороз кутю їсти, що вказує на поступовий занепад звичаю (Прж, Мдв, Лзн, Рдн).*

Дослідник Г. Булашев, описуючи космогонічні вірування українців, які поєднували в собі християнство з елементами язичництва, зауважує про *Мороз*, що найчастіше він уособлюється в образі сивого, лисого, сердитого діда в крижаних чоботях, одягненого в снігове вбрання і зовсім обмерзлого сосулями; він родич сонця і вітру, але могутніший за них. [1, с. 264]. Лексикографічні джерела тлумачать *мороз* в українських віруваннях як '1. Холод, коли температура повітря падає нижче нуля градусів; 2. У народі мороз постає в образі сивого діда...з великими червоними вустами і червоним носом, з бородою в бурульках; асоціюється зі смертю' та дещо інше тлумачення номена *Мороз* – *Морозко* 'У дохристиянських віруваннях і пізніше божество холоду, віхоли, криги у вигляді старезного діда, що все морозить своїм подихом, лютий на тих, хто не запрошує його на кутю у святий вечір' [7, с. 376–377].

Замерзлу пару (сніг), що осідає взимку на деревах та вікнах респонденти йменують лексемою *іней* (Жрб, Срк, Тх, Чбн, Чрв, Стр, Чпв, Рдв, Уст, Лтк, ЧВ, Клш, Рсн, Срд, Лзн, РБ, Слц, Мжр, Вшв, Дбв, Обл, Млн, Мйс, Срн, Крч, Ржн): *Іней покрива́йеца – це зимовий дощч п'ішб'ю, це не л'ід, а сн'іж'ок, в'ід н'о́го г'ілочк'і сх'ож'і на л'апк'і г'ус'ач'і, д'уже г'арно* (Жрб), спорадично фіксуємо фонетичний варіант номена *г'іней* (Кшн). Порівнюючи зафіксовані лексеми з матеріалами діалектолога М. Никончука, можемо простежити, що в 70-х роках ХХ ст. інформанти називали більше найменувань на позначення інею: *іней, ін'ій, г'іней, п'амороз', н'амороз', о́кід', о́кід'* [18, с. 120]. У східностепових говірках на позначення лексеми *іній* використовують іменники *ін'ій, ізмороз'*⁶; гуцули називають *éний, іній*; у закарпатському діалекті – *іні'ій*; номінацію *ізморозь* фіксуємо в слобожанському діалекті [10, с. 122]. Осідання інею на деревах є прикметою на майбутні *врож'айі* (Срк, Стр, Прж, Чпв, Кшн, Рдв, Лтк, ЧВ, Клш, Мдв, Срд, РдБ, Мжр, Обл, Млн, Рдн, РдУ), інколи поліщуки уточнюють: *п'ерший іней на оз'ім'іну, д'руг'ій на ус'ак'і кул'т'ури* (Рдв); спорадично конкретизують, що *іней – то врож'ай на г'рибі та й'агоди* (Тх, Уст, Срн, Крч). Лексикографічні джерела тлумачать *іней* як 'тонкий шар кристалів льоду, що утворюється осіданням водяної пари з повітря на охолоджені предмети; паморозь, наморозь' [7, с. 262]; оскільки іній – замерзла (зимова) роса, то символізує сльози і горе' [2, с. 932].

Також поліщуки вказують на традицію спостерігати за наявністю *інею* в конкретне свято: *На Баг'атий в'ечор такій іней – то це на врож'айі* (Стр); *г'іней на Н'овий год – то на врож'айі* (Кшн); *іней, то баг'ато г'риб'ов, особліво на Н'овий р'ік* (Срн); *пр'ім'еч'али іней на д'еревах на с'в'ато – то на врож'айі* (Лтк); *на Баг'ату кут'у й'ак іней р'асний або круг'ом д'ерева сн'ігу баг'ато – то на г'рибі* (Крч). Подібні приклади виявлено в розвідці В. Скуратівського: *на деревах р'ясний іній (на Різдо) – зацедрить озимина* [21, с. 176]. *Ожеледь на деревах (на Святвечір) – вродять горіхи і садовина* [21, с. 175].

Намерзлі візерунки на вікнах на Житомирщині називають *ласиці* (Гш, Жрб, Ігн, Чпв, Блк, Прг, Рдв, ЧВ, Мдв, Мкл, Рсн, РБ, Мжр, Млн, Рдн, Срн, Ржн): *Л'асиц'і на в'ікнах – то зам'єрз сн'єг на в'ікнах* (Ігн); *Мор'оз л'асиц'і на в'ікнах мал'у́йе. В'ізеру́нк'і так'і г'арн'і* (Чпв); *Мор'оз мал'у́йе л'асиц'і – така н'азва мал'у́нку на в'ікн'і* (Блк); *На о́кнах мор'оз л'асиц'і мал'у́йе* (Рдв); *Л'асиц'і на о́кнах, то мор'оз мал'у́йе* (Мкл); *Мор'оз мал'у'ва'у л'асиц'і, он й'ак'ііе л'асичк'і на окн'є* (РБ); *л'іс'іци* (фонет варіанти *л'ісіц'і, лисіц'і*) (Птп, Чбн, Чрв, Слц, Вшв): *Це л'іс'іци. Холо́дний во́здух с т'єплим р'обит' уз'ор. Сам'є получ'а́йеца* (Птп); *Л'ісіц'і мал'у́йе на о́кнах, о́кна не подв'ійн'і, а ми х'ука́йем у т'і л'ісіц'і, то мор'оз мал'у́йе* (Слц); *Мор'оз так г'арно лисіц'і мал'у́йе, й'ак замуру́йе з о́сен'і ц'і в'ікна і до весні* (Вшв). Поодинокі поліські респонденти називають номен *кв'єтк'і* (Крс, Мйс): *мор'оз кв'єтк'і мал'у́йе на в'ікнах* (Крс); *мор'оз кв'єтк'і мал'у́йе* (Мйс); *в'ізеру́нк'і* (Хрс): *мор'оз мал'у́йе на в'ікнах в'ізеру́нк'і* (Хрс). У середньополіській традиції зберігається вірування, що на вікнах взимку створює візерунки мороз (Жрб, Ігн, Крс, Чрв, Блк, Кшн, Прг, Рдв, Уст, Клш, Мдв, Мкл, РБ, Слц, Вшв, Птв, Мжр, Млн, мйс, Рдн, Срн, Ржн): *Мор'оз мал'у́йе л'асиц'і – це така крас'а, не перед'ат': і л'апк'і, і кв'іти* (Жрб); *Мор'оз мал'у'ва'у, он й'ак'і в'ікна замал'у'ва'у мор'оз* (Клш); *холод: Хо́лод л'асиц'і мал'у́йе на в'ікнах* (Гшв), персоніфікований образ: *Д'ід Мор'оз мал'у́йе* (Обл). Дослідниця Ю. Каліщук, аналізуючи метеорологічну лексику східностепових говірок України, описує, що для позначення намерзлих візерунків на вікні від морозу інформанти послуговуються конструкцією *нар'ісува́ла з'іма́; мо'ро́з р'ісу́т уз'ори на ст'екл'є* [10, с. 121]. Подібні лексеми (*ласиці, лисіці*) виявлено в лексикографічних працях інших дослідників: В. Жайворонок серед різних лексем-символів української етнокультури фіксує багатозначну лексему *лисциці*, одне із значень якої 'у множині – намерзлі узорі на віконному склі' [7, с. 335]; ВТСУМ подає лексему *лисциця* в значенні '1. Самка лиса / лис. 2. Намерзлий візерунок на віконних шибках або намерзла частина шибки. 3. тільки *множ. діал.* Різного типу дерев'яні пристрої, лещата' [3, с. 614]. Процес утворення візерунків на вікнах у середньополіських говірках йменують дієсловами *малює* (*замалював, намалював*), *замуруйє*.

Найменування шару пухкого снігу на дахах будівель та деревах, гірки снігу в середньополіській традиції репрезентують лексеми *ша́нк'і* (Жрб, Крс, Мкл, Слц, Срн), *ху́ри* (Блк, Уст, РБ), *гу́ри* (Бвс), *кучугу́ри* (Ржн): *це ша́нк'і із сн'ігу. Наро́д ра́дувавс', йак вкрива́лос' сн'ігом, особливо хво́йн'і, бо ц'і ша́нк'і – на врожа́ї.* (Жрб); *то пага́но: ша́нк'і на дере́вах – грозове́ л'іто* (Крс); *гу́ри сн'е́гу – на врожа́ї* (Бвс); *то ху́ри сн'е́гу, на врожа́ї. Так'е зам'ета́ло, шо ду́мали, і ші́фер поло́мит'* (Рдн); *ша́нк'і сн'ігу – на врожа́ї* (Срн); *кучугу́ри сн'ігу – на врожа́ї* (Ржн). У словнику М. Никончука наметена вітром гірка снігу репрезентується більшою кількістю найменувань: *гу́ра, гу́рба, ху́ра, ку́ча, кучугу́ра, курга́н, замéт, сугро́б, ку́па* [18, с. 113–114]. Дослідниця Ю. Каліщук у східностепових говірках на позначення *гірки снігу* репрезентує іменники *сугро́б, замéт, куч'угу́ра* [10, с. 120].

Найменування крижаної палички, яка намерзла там, де стікала або капала вода зі стріхи, у середньополіських говірках маніфестують іменниками *буру́л'ка* (*буру́л'к'і*) (Вст, Жрб, Крс, Пш, Птп, Срк, Тх, Чрв, Чпв, Кшн, Уст, Клш, Мкл, Рсн, РБ, Хрс, Мжр, Вшв, Дбв, Обл, Птв, Срн), *сосу́л'ка* (*сосу́л'к'і*) (Срк, Стр, Прж, Кшн, Прг, Рдв, Бвс, ЧВ, Мкл, Рсн, Срд, РБ, Слц, Мйс, РУ, Крч, Ржн), *со́пл'і* (Кшн, Млн), *сопл'ак'і* (Уст, Срн), *буру́н'ка* (*буру́н'к'і*) (Гшв), *в'ісячки* (Жрб), *кап'ежé* (Блк, Срн), *л'одаши́ни* (Хрс) тощо. У словнику М. Никончука номінація *крижаної палички, яка намерзла там, де стікала або капала вода*, представлена більшою кількістю найменувань: *бору́л'а, бру́н'ка, сопл'ак, сопл'е́л', сосу́л'ка, сморка́ч, мерзл'ак, л'одаши́на, стрі́лка, цу́рбалка, цукéрок, кап'еж* [18, с. 123–124]. Ю. Каліщук на позначення *льодинки, що утворилася під час стікання води й має форму загостреної донизу палички*, у східностепових говірках фіксує найменування *сосу́л'ка, сопл'ак, сопл'а, супо́лка, буру́л'ка, бору́л'ка* [10, с. 122]. У польській мові ця *крижана паличка* називається *sople lodowe* [26, с. 97].

Довжина бурульок була критерієм, за яким поліщуки поділяли їх на *короткі* та *довгі*, також бурульки були розвагою для дітей: *Буру́л'к'і смокта́л'і колі́с' за цук'е́рк'і* (Пшн). У скрутні часи бурульки заміняли їжу: *А в голодо́ўку нарвém сосу́л'ок, мо́чимо в хл'і́б да й смо́кчемо* (Стр); *сосу́л'к'і, ми йі́х йі́ли взі́мку мали́ми* (РУ). Також спорадично засвідчено пояснення зміни назви лексеми 'крижана намерзла паличка': *буру́л'ка – це мої́ д'іти назива́ли, а ран'іше йа́кос' іна́кше – сопл'ак'і* (Срн).

Зауважимо, що в розповідях респонденти частіше йменують бурульки в множині, ніж в однині. У середньополіській традиції з бурульками пов'язано ряд прикмет: багато бурульок указують на майбутній урожай: *На врожа́ї, а йак коротéн'к'і́йе, то не так'і́й врожа́ї* (Рдв); *здайе́ца, на урожа́ї* (Клш); *буру́л'к'і, йак бага́то йі́х в'ісі́т' – на врожа́ї* (Срн); урожай грибів: *Буру́л'ок бага́то – то гр'ібо́ў бага́то* (Тх, Уст); *Буру́л'к'і в'есáт з крі́ш'і – то на грибі́* (Срк); зернових: *Буде в'ел'м'і овéс* (Гшв); *Йаки́о до́вг'і сосу́л'к'і, то бо́де урожа́ї зернови́х* (Ржн); льону: *Йак до́ўг'і́йе – то уро́д'іт л'он* (Чбн); *Буру́л'ка до́вга на врожа́ї л'ону* (Чпв); *Сосу́л'к'і йак до́вг'і – то л'он до́вг'і́й бо́де роді́т'* (Крч); *Йаки́о до́вг'і сосу́л'к'і – то бо́де урожа́ї л'ону* (Ржн); городини: *Йак бага́то сосу́л'ок і до́вг'і́йе – то гурко́в бо́де бага́то* (Селець Народичі). Подібні прикмети виявлено в працях етнографа В. Скуратівського: *Яки́о на Різдво буде ба́гато буру́лок по́над стрі́хою, то вроді́ть ярина, особливо ячмі́нь* [21, с. 176].

Наявність бурульок узимку була прикметою на особливе літо: *Йак вони́ до зе́мл'і* [мається на увазі довгі бурульки] *– це на во́ду, а во́ду завжди́ просі́ли у Бо́га. А йак коротéн'к'і – то посу́шливе л'іто* (Жрб); *буру́л'к'і до́вг'і – на грозове́ л'ето* (Крс); визначали зиму або іншу пору року: *Сосу́л'к'і чу́т' н'е до з'емл'е́, то зима́ до́ўга бо́де* (Прж); *Визнача́ли: йак до́вг'і – то до́вга зима́, а коро́тк'і – коро́тка зима́* (Бвс); *йак вони́ до́ўг'і́йе – то до́ўга зима́, а йак коро́тк'і́йе – то коро́тка зима́* (Лтк); *йак до́вг'і – то на до́вгу зи́му* (Клш); *йак до́вг'і́йе – то зима́ до́вша* (Мдв); *буру́л'к'і йак до́вг'і – то до́вга, холо́дна зима́, а коро́тк'і – то ра́н':а весна́* (Мжр); *йак коро́тк'і – то скор'і́ш бо́де весна́, а йак до́вг'і – то зат'ажна́ зима́ бо́де* (Обл); *буру́л'ка малéн'ка – то зима́ бо́де не така́ т'ажо́ла, а йак до́вга буру́л'ка –*

то зима́ довга і сувора (Птв); йак довга – то довга зима́, а коротка – то коротка зима́ (Мйс). Спостерігаємо бінарні опозиції довгі бурульки : врожай; короткі бурульки : неврожай; довгі бурульки : дощове літо, короткі бурульки : засушливе літо; довгі бурульки : довга (затяжна) зима, короткі бурульки : коротка зима (рання весна); довгі бурульки : сувора зима, короткі бурульки : легка зима. В іншому випадку бурульки були прикметою на зміну погоди в найближчий час: Вони́ на одлігу, лёгший мороз. (Стр). Дія, пов'язана з бурульками, представлена дієсловами *вєсять, капают, намерзає: сосул'к'і, бурул'к'і, сопл'і в'ес'ат'* (Кшн); *капайут кап'єжє – це з сопл'ак'ов* (Срн). Поліщуки пояснювали довжину бурульок у такий спосіб: *У холодку́ вона́ м'єниша, а на со́нці́ – до́вшиа* (Бвс); *йак бо́л'иши́й мороз – то вони́ до́вшийє* (Рсн); *йак мороз – то до́бра намерза́йє, а йак тепл'иша пог'ода – то до́вга намерза́йє* (РБ), а їх утворення так: *сосул'к'і – це вода́ і йїх схва́чує мороз* (Срд). Поодинокі засвідчено прикмету, пов'язану з бджолами: *йак до́вг'і бурул'к'і – то ц'іле л'іто бу́де мед, йак корот'єн'кі – то тр'ошк'і вз'али ме́ду і все* (Вшв). На підтвердження цій традиції є українське народне прислів'я: *Як капає зі стріх, так капатиме з вуликів* [21, с. 193]. Сучасні прикмети також вказують на небезпеку бурульок для людини: під ними не можна ходити: *Йак до́вг'і бурун'к'і, то ду́же вр'єд од них, на го́лову мо́жут' па́дат'* (Гшв).

Розглянемо семантику лексеми *бурулька* (*буруля, сопляки, сосулька, стрілка*) – 'льодинка на стрісі даху, утворена від талого снігу, за якою примічали обсяг урожаю та тривалість холодів' [2, с. 927]; *бурулька* – зменш-пестл. *бурулечка* – 'льодинка, що утворилась під час стікання рідини і має форму загостреної донизу палички' [3, с. 103].

Явище теплої погоди взимку, коли розстає сніг, у середньополіських говірках репрезентують іменниками *одліга* (Жрб, Ігн, Стр, Чпв, Чпв, Бвс, Лтк, Рсн, РБ, Хрс, Обл, Млн, Мйс, РУ, Срн, Крч,), фонетич. варіант *одл'іга* (Чрв, Блк, Рдв, Уст, Клш) та *в'ідліга* (Пщ, Уст, Клш, Мкл, Хрс, Мжр, Дбв, Ржн), множ. *в'ідліги* (Мдв). ВТСУМ подає лексему *відлига* в значенні 'значне потепління взимку або ранньою весною, що викликає часткове розтавання снігу, льоду' [3, с. 173].

У поліській традиції вірувань про теплу погоду серед зими фіксуємо прислів'я, пов'язане зі святом Стрітєння, яке має в Україні церковне та народне підґрунтя. За народною традицією Стрітєння – це зустріч зими та весни, тому в цей день спостерігали за погодою. За метеорологічними спостереженнями поліська традиція фіксує таку прикмету – *на Стр'єчен':є йак одл'іга – то ран':а весна́, йак капайє з'і стр'їх'ї* (Рдв), за подібними спостереження вживається таке прислів'я: *Йак п'єв'єн' воді́ нап'їєца у Стр'єчен':а – то в'єсна́ обоп'їєца, ран':а бу́д'є і воді́ бага́то* (Тх); *Йак на Стр'єчен':є з бурул'к'і п'єв'єн' воді́ нап'їєца – то па́хар в'єсно́йу нар'об'їца* (Чрв); *Йак на Стр'єчен':є зі стр'їхи п'єв'єн' нап'їєца, то на Й'ур'їа вол напас'єц'а* (Кшн, Прг); *Йак п'єв'єн' нап'їєца под поро́гом воді́, шо з кр'їши́ і натеч'є – то вон л'єтом нап'їєца в борозн'є, а йак н'є – то бу́де сух'є л'єто* (Лтк); *Йак на Стр'єчен':а п'єв'єн' нап'їєца – то на Й'ур'їа в'їл напас'єц'а* (Рсн); *Йак п'єв'єн' нап'їєца воді́ на Стр'їчен':а – то в'їл напас'єц'а, одліга, але зима́ не одступит' – своїє в'їз'ме* (Мйс). В українській народній традиції є подібні прислів'я: *Якщо на Стрітєння півень води нап'єтьєся на порозі, то на Явдохи (14.03.) в'їл напас'єтьєся на дорозі. Якщо на Стрітєння півень нап'єтьєся води, то хлібороб наберестьєся біди* [21, с. 193].

Зрідка респонденти вказують, що відлига серед зими не має бути, це є ознакою чогось недоброго в природі: *йакш'б сэред з'їмі т'єпло, то то́же нед'обре* (Крс); *в'ідліга, а пот'ом зноў мороз – на озимину́ не ду́же до́бре дл'а пос'їв'їв* (Мкл); при цьому відлигу зачасту пов'язували з весною: *В'їдл'іга. Мо в'єсна́* (Пщ); *Одл'іга. Мо то ран':а в'єсна́* (Чрв); *Одліга – це ран':а в'єсна́* (Обл).

Щодо відлиги, то мешканці Середнього Полісся звертали увагу на таку деталь «поводження зими»: навіть якщо серед зими буває теплий період немовби весною, то пізніше зима обов'язково проявить свої зимові особливості (сніг, мороз) навіть навесні: *Бува́ло розтава́в сн'єг, то одл'іга, і зноў нап'ада́йє, зима́, йак казна́, сво́го не вдару́йє н'ї весн'ї,*

н'ікому (Блк); Середн'а з'іма на остáнок мóже дóбре насрát' л'уд'ам, пóсл'е бува́йе сіл'ний сн'ег, бурáн, а не т'еплó (Уст); Булі одліг'і, але зима́ не подару́йе, забé"ре своїé (Бвс); Їак у́ с'ічн'і одліга, тод'і шче й морóзи стáнут'. Весно́йу в'із'мé (Клш); Бува́ли в'ідліги, бува́ло, шо і до́ўго тéпло сэред зимі, навесн'і воно́ одда́ст' ц'і дн'і зим'і (Мдв); Зима́ опосл'а вóз'ме скóко йей в'ідвéдено (Срд); Зима́ доженé, не подару́йе (РБ); Вона́ шче мóже йакá хоч бут' та погóда (Слц); Коліс' казáли: йак прійде мáрець' (март), то змéрзне стáрець', шче бóде хóдно (Млн); Так булó: йак одліга, то зима́ весно́й дн'і в'із'мé (РУ); Зима́ своїé в'із'мé, раз одліга зáре, одліга бува́йе, а зима́ продолжа́йеца (Срн). Також респонденти оповідають про сталість зими минулих десятиліть, що трималась аж до весни: Їак замéрзло, замелó, то розтавáв аж на прóвесн'і. Постойáн:о морóз був, крéпка зима́ булá (Стр); В да́вн'і часі зима́ тримáлас', зáре зм'інілас' погóда (Рсн). Спорадично відзначаємо відсутність прикмет про відлигу на Житомирському Поліссі (Вст, Гшв, Срк, Птп, Прж, Лзн, Вшв, Пт, Рдн), що вказує на поступовий занепад таких знань.

Виокремимо етнолінгвістичний аспект середньополіських вірувань про зимові опади. Українська дослідниця етнолінгвістики В. Конобродська зауважує: «Врахування таких важливих категорій традиційної картини світу, як *простір, час, ознака, стан* та ін. спонукає до окреслення ширшого кола невербальних знаків у тексті обряду: одиниці агентивного (персонажного), акціонального (дійового), реалемного (предметного), атрибутивного (ознакового), локативного (просторового), темпорального (часового), станового (процесуального), вербального (мовного) планів» [14, с. 41]. Спробуємо окреслити систему вербальних і невербальних знаків у середньополіських віруваннях про зимові опади. Якщо вербальними компонентами вірувань є *номінації, пов'язані з уявленнями про сніг, мороз, іней, бурульки, відлиги та інші зимові явища, представлені словами, словосполученнями, реченнями та мікротекстами*, то одиницями агентивного плану змісту вірувань є *люди-спостерігачі за зимовими опадами; люди, які виконували різні дії під час зимових опадів; персоніфікований образ Мороза, який малює візерунки на вікнах та якого запрошували кутю їсти; персоніфікований образ Зимы; худоба, яка реагувала на випадіння першого снігу; кури, яких забирали з хліва до хати, щоб не померзли від морозу взимку; півень, що п'є воду на Стрічєннє під час відлиги*. Одиниці акціонального плану змісту: *процесуальна поведінка першого снігу; процесуальна поведінка морозу, бурульок, заметілі; процес випадіння снігу; людські дії, пов'язані з розчищенням снігу; ритуальні дії закликання Морозу кутю їсти; обкурювання дерев та полів димом для збереження від вимерзання, процес творення візерунків на вікнах*. Одиниці реалемного плану змісту: *костри та дим – ритуальні предмети захисту поля від морозу; солома – предмет захисту дерев від морозу; кутя – ритуальна каша, яку запрошували Мороза поїсти; ласиці – замерзлі візерунки на вікнах, що вказують на сильний мороз; бурульки, шапки снігу, кучугури снігу, гори снігу – символи зими, утворені зимовими опадами; лижі, санки, машина, трактор – транспортні засоби, які використовували взимку; заступи – знаряддя праці, якими розчищають дороги, стежки від снігу*. Одиниці атрибутивного плану: *характеристики снігу, зими, морозу, бурульок*. Одиниці локативного плану: *засніжені стежки та дороги; хати та забори, які засипало снігом; вікна, вкриті візерунком від морозу; дерева, вкриті шапками снігу; колодязі та річки, у яких замерзала вода*. Одиниці темпорального плану: *день випадіння першого снігу; свята, у які спостерігали за поведінкою та кількістю снігу; намерзанням снігу на деревах, бурульками*.

Висновки та перспективи подальшого дослідження проблеми. Свідчення мешканців Середнього Полісся підтверджують, що сніг мав важливе значення для сільського господарства, зокрема для вирощування сільськогосподарської продукції, тому за снігом, інєєм, бурульками, відлигою та іншими зимовими явищами уважно спостерігали, намагалися «умилостивити, задобрити» зиму, що виявляється в традиції запрошувати Мороз кутю їсти в різдвяний вечір. Метеорологічні спостереження лягли в основу цілої низки прикмет, виражених опозиціями: *молодий (місяць) : розтає перший сніг, старий (місяць) : не розтає,*

лежить сніг; багато снігу : менший мороз, багато снігу : багатий врожай; мороз : відсутність снігу : неврожай; наявність снігу : врожай; довгі бурульки : врожай; короткі бурульки : неврожай; довгі бурульки : дощове літо, короткі бурульки : засушливе літо; довгі бурульки : довга (затяжна) зима, короткі бурульки : коротка зима (рання весна); довгі бурульки : сувора зима, короткі бурульки : легка зима. Такі прикмети допомагали прогнозувати майбутній урожай : неврожай, життя : голод (смерть).

Також хочемо відзначити низку спільних традицій у поляків та мешканців Середнього Полісся. Зокрема, вони запам'ятовували день тижня першого снігу, щоб навесні садити або сіяти в такий самий день. Існувало вірування, що перший осінній сніг повинен розтанути. Багато снігу взимку вважали ознакою майбутнього врожаю. Крім того, випадіння першого снігу прив'язували до конкретних свят: у поляків – *św. Michala, św. Jadwigi, św. Urszuli, św. Szymona i Judy; Wszystkich Świętych*; у середньополіській традиції – *свято Михайла, Покрови, Казанської Божої Матері*. У польській культурі виокремлюють три різновиди снігу з певною номінацією: *pierwszy – młody, drugi – dziadowski (komorniczy), trzeci – to śnieg chłopski (gospodarski)*. Зауважимо, що подібної класифікації снігу в українських віруваннях не зафіксовано. Наша розвідка не претендує на вичерпність теми, це лише спроба акцентувати на важливості подібних досліджень, які, безсумнівно, актуальні в українському мовознавстві.

Список обстежених населених пунктів Житомирської області та їх скорочень

Вст – с. Виступовичі Овруцького (зараз Коростенського р-ну); Гш – с. Гошів Овруцького (зараз Коростенського р-ну); Жрб – с. Журба (Невгоди) Овруцького (зараз Коростенського р-ну); Ігн – с. Ігнатпіль Овруцького (зараз Коростенського р-ну); Крс – с. Красилівка Овруцького (зараз Коростенського р-ну); Пщ – с. Піщаниця Овруцького (зараз Коростенського р-ну); Птп – с. Потаповичі Овруцького (зараз Коростенського р-ну); Срк – с. Сорокопені Овруцького (зараз Коростенського р-ну); Тх – с. Тхорин Овруцького (зараз Коростенського р-ну); Чбн – с. Чабан Овруцького (зараз Коростенського р-ну); Чрв – с. Черевки Овруцького (зараз Коростенського р-ну); Стр – с. Стирти Черняхівського (зараз Житомирського р-ну); Прж – с. Пиріжки Малинського (зараз Коростенського р-ну); Чпв – с. Чоповичі Малинського (зараз Коростенського р-ну); Блк – с. Білокоровичі Олевського (зараз Коростенського р-ну); Кшн – с. Кишин Олевського (зараз Коростенського р-ну); Прг – с. Перга Олевського (зараз Коростенського р-ну); Рдв – с. Радовель Олевського (зараз Коростенського р-ну); Уст – с. Устинівка Олевського (зараз Коростенського р-ну); Бвс – с. Бовсуни Лугинського (зараз Коростенського р-ну); Лтк – с. Литкі Лугинського (зараз Коростенського р-ну); ЧВ – с. Червона Волока Лугинського (зараз Коростенського р-ну); Клш – с. Куліші Ємільчинського р-ну (зараз Звягельського р-ну); Мдв – с. Медведове Ємільчинського (зараз Звягельського р-ну); Мкл – с. Миколаївка Ємільчинського (зараз Звягельського р-ну); Рсн – с. Рясне Ємільчинського (зараз Звягельського р-ну); Срл – с. Середи Ємільчинського (зараз Звягельського р-ну); Лзн – с. Лозниця Народицького (зараз Коростенського-ну); РБ – с. Рудня Базарська Народицького (зараз Коростенського-ну); Слц – с. Селець Народицького (зараз Коростенського-ну); Хрс – с. Христинівка Народицького (зараз Коростенського-ну); Мжр – с. Межирічка Радомишльського (зараз Житомирського р-ну); Вшв – с. Вишевичі Радомишльського (зараз Житомирського р-ну); Дбв – с. Дубовик Радомишльського (зараз Житомирського р-ну); Обл – с. Облітки Радомишльського (зараз Житомирського р-ну); Птв – с. Потіївка Радомишльського (зараз Житомирського р-ну); Млн – с. Мелені Коростенського р-ну; Мйс – с. Мойсіївка Коростенського р-ну; Рдн – с. Рудня Коростенського р-ну; РдУ – с. Рудня Ушомирська Коростенського р-ну; Срн – с. Сарновичі Коростенського р-ну; Крч – с. Курчиця Новоград-Волинського (зараз Звягельського р-ну); Ржн – с. Рижани Володарськ-Волинського (зараз Житомирського р-ну).

Список використаних джерел та літератури

1. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. Космогонічні українські народні погляди та вірування. Київ : Довіра, 1992. 414 с.
2. Васянович О. О. Народна метеорологічна термінологія поліщуків (матеріали до «Словника традиційної нематеріальної культури Правобережного Полісся»). *Народознавчі зошити*. 2020. № 4 (154). С. 923–944. URL: <https://nz.lviv.ua/archiv/2020-4/15.pdf> (дата звернення: 06.01.2025).
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ, 2009. 1736 с.
4. Вовк Х. К. Студії з української етнографії та антропології. Київ : Мистецтво, 1995. 335 с.
5. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. Київ : Оберіг. 1993. 590 с.
6. Громова Н. О. Різдвяно-новорічна обрядовість українців Бойківщини (кінець XX – початок XXI ст.) : автореф. дис. на здобуття ступеня кандидата іст. наук : спец. 07.00.05. Київ, 2007. 18 с. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/aref/20081124041095> (дата звернення: 16.01.2025).
7. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури. Словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
8. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу. Історично-релігійна монографія. Київ, 1992. 424 с.
9. Каліщук Ю. К. Метеорологічна та астрономічна лексика в східностепових говірках: структурна організація, семантика і просторове варіювання : дис. ... д-ра філософії : 035 «Філологія». Луцьк, 2024. 363 с. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/24556> (дата звернення: 09.01.2025).
10. Каліщук (Онищенко) Ю. К. Номінація атмосферних опадів, процесів та понять, пов'язаних із замерзанням води. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки*. Житомир, 2022. Вип. 3 (98). С. 116–125. URL: <http://philology.visnyk.zu.edu.ua/article/view/269949> (дата звернення: 09.01.2025).
11. Ковальова Н. О., Новикова Ю. М. Пори року в українських народних віруваннях : навч. посіб. Макіївка : ДонНАБА, 2005. 110 с.
12. Коломійчук О. Ю. Осінньо-зимові календарні звичаї та обряди бойків у другій половині XIX – на початку XXI ст. : автореф. дис. на здобуття ступеня кандидата іст. наук : спец. 07.00.05. Івано-Франківськ, 2015. 20 с. URL: https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=uk&user=D-2Bog8AAAAJ&citation_for_view=D-2Bog8AAAAJ:WF5omc3nYNoC (дата звернення: 15.01.2025).
13. Конобродська В. Л. Курсова і дипломна роботи з етнолінгвістики : навчальний посібник. Житомир, 2003. 236 с.
14. Конобродська В. Поліський поховальний і поминальні обряди. Т. 1. Етнолінгвістичні студії. Житомир : Полісся, 2007. 356 с.
15. Лехман Г. Різдвяний вечір – святий вечір. Історичний календар. Науково-популярний альманах. Київ, 2001. Вип. 7. С. 47–53.
16. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. Ескіз української міфології. Київ : АТ «Обереги», 1992. 88 с.
17. Могила О. А. Метеорологічна лексика українських говорів : монографія. Київ : Видавничий центр КНЛУ, 2008. 213 с.
18. Никончук М. В. Матеріали до лексичного атласу української мови (Правобережне Полісся) : словник. Київ : Наукова думка, 1979. 315 с.
19. Помінчук Т. В. Номінація традиційних календарних зимових обрядів Овруцького району Житомирської області в етнолінгвістичному аспекті : дипломна робота з української мови. Житомир : ЖДУ ім. Івана Франка, 2005. 96 с.
20. Романів М. Г. Традиційна зимова календарно-побутова обрядовість українців Покуття кінця XIX-початку XXI ст. (загальноукраїнські риси та локальна специфіка) : дис. ... д-ра філософії : 032 «Історія та археологія». Львів, 2024. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2024/03/novelty_Romaniv.pdf (дата звернення: 18.01.2025).
21. Скуратівський В. Місяцелік. Український народний календар. Київ, 1993. 207 с.
22. Скуратівський В. Святвечір. Нариси-дослідження у двох книгах. Київ, 1994. Кн. 1. 285 с.; Кн. 2. 190 с.
23. Скуратівський В. Дідух. Свята українського народу. Київ, 1995. 272 с.
24. Смоляк П. О. Зимова обрядовість Західного Поділля: давні традиції і сучасний стан : автореф. дис. на здобуття ступеня кандидата іст. наук : спец. 07.00.05. Львів, 2008. 18 с. URL: <https://scholar.google.com.ua/citations?user=AT6q07MAAAJ&hl=uk&oi=sra> (дата звернення: 18.01.2025).
25. Grzega J. Climatic Conditions and Lexis: Some Diachronic Notes on Weather-Related Words in English and Other European Languages. *Transactions of the philological society*. 2022. Vol. 120. Issue 2. Pp. 320–331. DOI: <https://doi.org/10.1111/1467-968X.12243> (дата звернення: 19.01.2025).
26. Kupiszewski W. Słownictwo meteorologiczne w gwarach i historii języka polskiego. Wrocław, 1969. 168 s. URL: <https://sowa-cdn.ijp.pan.pl/f/9yg11hqxfjtj2.pdf> (дата звернення: 20.01.2025).
27. Oberlin A. Weather, Metaphor, and the Lexicon: A Corpus Study of Medieval German. *Mediaevistik*. 2020. Vol. 33. Pp. 143–154. URL: DOI: [10.3726/med.2020.01.07](https://doi.org/10.3726/med.2020.01.07) (дата звернення: 20.01.2025).

28. Słownik stereotypów i symboli ludowych / koncepcja całości i redakcja J. Bartmiński. T. 1: Kosmos. Z. 3. Meteorologia. Lublin, 2012. 439 s. URL: <https://www.umcs.pl/pl/z-3-meteorologia,26081.htm> (дата звернення: 18.01.2025).

References (translated & transliterated)

1. Bulashev, H. (1992). *Ukrainskyi narod u svoikh lehendakh, relihiinykh pohliadakh ta viruvanniakh. Kosmohonichni ukrainski narodni pohliady ta viruvannia [The Ukrainian people in their legends, religious views and beliefs. Cosmogonic Ukrainian folk views and beliefs]*. Kyiv: Dovira [in Ukrainian].
2. Vasianovych, O. O. (2020). Narodna meteorolohichna terminolohiia polishchukiv (materialy do "Slovnyka tradytsiinoi nematerialnoi kultury Pravoberezhnoho Polissia") [Folk meteorological terminology of Polishchuks (materials to "Dictionary of Traditional Intangible Culture of Right-Bank Polissya")]. *Narodoznavchi zoshyty – The Ethnology of Notebooks*, 4 (154), 923–944. Retrieved from <https://nz.lviv.ua/archiv/2020-4/15.pdf> (reference date: 06.01.2025) [in Ukrainian].
3. Busel, V. T. (Ed.). (2009). *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy. [Great explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]*. Kyiv [in Ukrainian].
4. Vovk, Kh. K. (1995). *Studii z ukrainskoi etnografii ta antropolohii. [Studies in Ukrainian ethnography and anthropology]*. Kyiv: Mystetstvo [in Ukrainian].
5. Voropai, O. (1993). *Zvychai nashoho narodu. Etnografichni narys [Customs of our people. An ethnographic essay]*. Kyiv: Oberih [in Ukrainian].
6. Hromova, N. O. (2007). Rizdviano-novorichna obriadovist ukraintsiv Boikivshchyny (kinets XX – pochatok XXI st.) [Christmas and New Year Rituals of Ukrainians of the Boikivshchyna (late XX - early XXI century)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. Retrieved from <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/aref/20081124041095> (reference date: 16.01.2025) [in Ukrainian].
7. Zhaivoronok, V. V. (2006). *Znaky ukrainskoi etnokultury Slovnyk-dovidnyk [Signs of Ukrainian ethnic culture. Dictionary-reference book]*. Kyiv: Dovira [in Ukrainian].
8. Ilarion, mytropolyt. (1992). *Dokhrystyianski viruvannia ukrainskoho narodu. Istorychno-relihiina monografiia [Pre-Christian beliefs of the Ukrainian people. Historical and religious monograph]*. Kyiv [in Ukrainian].
9. Kalishchuk, Yu. K. (2024). Meteorolohichna ta astronomichna leksyka v skhidnostepovykh hovirkakh: strukturna orhanizatsiia, semantyka i prostorove variuvannia [Meteorological and Astronomical Vocabulary in Eastern Steppe Dialects: Structural Organization, Semantics and Spatial Variation]. *Candidate's thesis*. Lutsk. Retrieved from <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/24556> (reference date: 09.01.2025) [in Ukrainian].
10. Kalishchuk (Onyshchenko), Yu. K. (2022). Nominatsiia atmosferykh opadiv, protsesiv ta poniat, poviazanykh iz zamerzanniam vody [Nomination of precipitation, processes and concepts related to water freezing]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Filolohichni nauky – Zhytomyr Ivan Franko State University Journal. Philological Sciences*, issue 3 (98), pp. 116–125. Retrieved from <http://philology.visnyk.zu.edu.ua/article/view/269949> (reference date: 09.01.2025) [in Ukrainian].
11. Kovalova, N. O., & Novytkova, Yu. M. (2005). *Pory roku v ukrainskykh narodnykh viruvanniakh [Seasons in Ukrainian folk beliefs]*. Makiivka: DonNABA [in Ukrainian].
12. Kolomiichuk, O. Yu. (2015). Osinno-zymovi kalendarni zvychai ta obriady boikiv u druii polovyni XX – na pochatku XXI st. [Autumn-winter calendar customs and rituals of the Boikos in the second half of the XIX and early XXI centuries]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Ivano-Frankivsk. Retrieved from https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=uk&user=D-2Bog8AAAAJ&citation_for_view=D-2Bog8AAAAJ:WF5 omc3nYNoC (reference date: 15.01.2025) [in Ukrainian].
13. Konobrodskaya, V. L. (2003). *Kursova i dyplomna roboty z etnolinhvistyky [Coursework and Thesis in ethnolinguistics]*. Zhytomyr [in Ukrainian].
14. Konobrodskaya, V. (2007). *Poliskyi pokhvalnyi i pomynalni obriady. T. 1. Etnolinhvistychni studii [Polissya funeral and memorial rites. Vol. 1. Ethnolinguistic studies]*. Zhytomyr: Polissia [in Ukrainian].
15. Lekhman, H. (2001). Rizdviany vechir – sviaty vechir. [Christmas Eve is a holy evening]. *Istorychnyi kalendary – Historical calendar*, issue 7, pp. 47–53 [in Ukrainian].
16. Nechui-Levytskyi, I. (1992). *Svitohliad ukrainskoho narodu. Eskiz ukrainskoi mifolohii [Christmas Eve is a holy evening. A sketch of Ukrainian mythology]*. Kyiv: AT Oberehy [in Ukrainian].
17. Mohyla, O. A. (2008). *Meteorolohichna leksyka ukrainskykh hovoriv [Meteorological vocabulary of Ukrainian dialects]*. Kyiv: Vydavnychiy tsentr KNLU [in Ukrainian].
18. Nykonchuk, M. V. (1979). Materialy do leksychnoho atlasu ukrainskoi movy (Pravoberezhne Polissia): slovnyk [Materials for the lexical atlas of the Ukrainian language (Right-Bank Polissya): vocabulary]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
19. Pominchuk, T. V. (2005). *Nominatsiia tradytsiinykh kalendarnykh zymovykh obriadiv Ovrutskoho raionu Zhytomyrskoi oblasti v etnolinhvistychnomu aspekti (dyplomna robota z ukrainskoi movy) [Nomination of traditional calendar winter rituals of Ovruch district of Zhytomyr region in the ethnolinguistic aspect]*. Zhytomyr [in Ukrainian].

20. Romaniv, M. H. (2024). Tradytiina zymova kalendarno-pobutova obriadovist ukraintsiv pokuttia kintsia XIX – pochatku XXI st. (zahalnoukrainski rysy ta lokalna spetsyfika) [Traditional winter calendar and household rituals of Ukrainian Pokuttia in the late 19th – early 21st century (general Ukrainian features and local specifics)]. *Candidate's thesis*. Lviv. Retrieved from https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2024/03/novelty_Romaniv.pdf (reference date: 18.01.2025) [in Ukrainian].
21. Skurativskiy, B. (1993). *Misiatselik. Ukrainskyi narodnyi kalendar [The moonbat. Ukrainian folk calendar]*. Kyiv [in Ukrainian].
22. Skurativskiy, B. (1994). *Sviatvechir. Narysy-doslidzhennia u dvokh knyhakh [Christmas Eve. Research essays in two books]*. Kyiv [in Ukrainian].
23. Skurativskiy, V. (1995). *Didukh. Sviata ukrainskoho narodu [Grandfather. Holidays of the Ukrainian people]*. Kyiv [in Ukrainian].
24. Smoliak, P. O. (2008). Zymova obriadovist Zakhidnoho Podillia: davni tradytii i suchasnyi stan [Winter Rituals of Western Podillia: ancient traditions and the current state]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Retrieved from <https://scholar.google.com.ua/citations?user=AT6q07MAAAAJ&hl=uk&oi=sra> (reference date: 18.01.2025) [in Ukrainian].
25. Grzega, J. (2022). Climatic Conditions and Lexis: Some Diachronic Notes on Weather-Related Words in English and Other European Languages. *Transactions of the philological society*. Vol. 120, issue 2, pp. 320–331. DOI: <https://doi.org/10.1111/1467-968X.12243> (reference date: 19.01.2025) [in English].
26. Kupiszewski, W. (1969). *Słownictwo meteorologiczne w gwarach i historii języka polskiego. [Meteorological vocabulary in dialects i history of the Polish language]*. Wrocław. Retrieved from <https://sowa-cdn.ijp.pan.pl/f/9yg11hqxfj2.pdf> (reference date: 20.01.2025) [in Polish].
27. Oberlin, A. (2020). Weather, Metaphor, and the Lexicon: A Corpus Study of Medieval German. *Mediaevistik*. Vol. 33, pp. 143–154. DOI:10.3726/med.2020.01.07 (reference date: 20.01.2025) [in English].
28. Bartmiski, J. (Ed.). (2012). *Słownik stereotypów i symboli ludowych [Dictionary of stereotypes and folk symbols]*. Vol. 1: Kosmos. Z. 3. Meteorologia. Lublin. Retrieved from <https://www.umcs.pl/pl/z-3-meteorologia,26081.htm> (reference date: 18.01.2025) [in Polish].

Статтю отримано 28.03.2025 року.

Прийнято до друку 16.06.2025 року.